

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>



Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1537323

Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarında Kıpçak Boylarının İzleri: ç>ş Değişikliği¹

Traces of Kipchak Tribes in Syrian Turkmen Dialects: The ç>ş

Atanur ÖZDEMİR^{a*} Fatma KURT^b

^a Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9072-7980

^b Araş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4102-3693

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Ağustos 2024

Kabul tarihi: 7 Nisan 2025

Anahtar Kelimeler:

Suriye Türkmen Türkçesi Ağızları,

Kıpçak Boyları,

Fonetik değişiklikler.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 22, 2024

Accepted: April 7, 2025

Keywords:

Syrian Turkmen Turkish Dialects,

Kipchak Tribes,

Phonetic changes.

ÖZ

Anadolu'ya göç eden Türk boyları arasında çoğunluk Oğuzlardır. Ancak tarihi süreç dikkate alındığında Kıpçak ve Karluk boylarının da Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. Boyların çeşitliliği, birbirleri ile karışıp kaynaşması ve dilin doğal döngüsü; Oğuz boyları içerisindeki Oğuz dışı unsurların tespiti noktasında çeşitli sorunları ortaya çıkarmıştır. Türkiye Türkçesi ağzları (TTA) içerisinde konuyla ilgili çalışmalar yapılmış ancak Kıpçak boylarının dil özelliklerine dair bilgiler netlik kazanmamıştır. Kıpçak boylarına ait olduğu belirtilen kimi ses değişikliklerinin eski Türkçeye ait olduğu, kapalı hece sonunda görülen -ç>-ş değişikliğinin dilin doğal döngüsünden kaynaklandığı gibi görüşler Kıpçakça unsurlar noktasında tartışmalara sebep olmuştur. Suriye Türkmen Türkçesi ağzlarının (STTA) Kıpçakça unsurlar açısından TTA'dan bir adım önde olduğunu söylemek mümkündür. STTA'nın konuşulduğu bölgeler ve bu yerlerin tarihine bakıldığında Kıpçak Türklerinin Memluklu devleti çatısı altında bir dönem bu topraklarda hüküm sürdüğü bilinmektedir. TTA'da Oğuz dışı unsur bağlamında çalışmalara konu olan ç>ş değişikliği, genelde Kıpçak boylarına özgü dil özelliği olarak değerlendirilirken kelime sonunda gerçekleşen bu değişikliklere Kıpçakça unsur olma açısından temkinli bakılması gerektiği de dile getirilmiştir. STTA'da bu değişiklik çoğunlukla kapalı hece sonunda olsa da *şerkes*<*çerkez* gibi örneklerde ilk hecede de tespit edilmiştir. Bunun yanında ses, şekil ve söz varlığı açısından Kıpçak Türkçesine ait unsurlara rastlanmıştır. Bu bağlamda bu yazı, Suriye Türkmenlerinin tarihi sürecini de göz önünde bulundurarak Kıpçak boylarının STTA üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.

ABSTRACT

Among the Turkic tribes that migrated to Anatolia, the majority were Oghuz. However, considering the historical process, it is also known that the Kipchak and Karluk tribes migrated to Anatolia. The diversity of these tribes, their intermixing, and the natural cycle of the language have presented various challenges in identifying non-Oghuz elements within the Oghuz tribes. Research on the dialects of Turkish in Turkey has been conducted on this topic, but information on the linguistic features of the Kipchak tribes remains unclear. Certain phonetic changes attributed to the Kipchak tribes have been the subject of debate regarding Kipchak elements in the Turkish language. Some scholars argue that these changes actually belong to Old Turkic. Furthermore, the -ç>-ş change observed at the end of closed syllables is suggested to be a result of the natural linguistic cycle. These perspectives have led to ongoing discussions concerning the identification and extent of Kipchak features in Turkish. It is possible to state that the dialects of Syrian Turkmen Turkish (STTA) are ahead of the dialects of Turkish in Turkey regarding Kipchak elements. When examining the regions where STTA is spoken and the history of these areas, it is known that the Kipchak Turks ruled these lands under the Mamluk State for a period. In the context of non-Oghuz elements in Turkish dialects, the ç>ş change has generally been considered a feature specific to the Kipchak tribes. However, it has also been noted that these changes, occurring at the end of words, should be examined cautiously in terms of Kipchak characteristics. In STTA, this change is mostly observed at the end of closed syllables, though instances such as *şerkes*<*çerkez* have been found in the first syllable as well. Additionally, elements of Kipchak Turkish have been identified in terms of phonology, morphology, and vocabulary. In this context, this paper focuses on the impact of the Kipchak tribes on STTA, considering the historical process of the Syrian Turkmen.

¹ Bu çalışma, 11 Kasım 2021'de "Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya Baraklar Sempozyumu" adlı sempozyumda sunulan sözlü sunumun gözden geçirilmiş hâli olup verileri, TÜBİTAK 1001 destekli ve 117K048 kodlu olan "Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti" projesine dayanmaktadır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: nurataozdemir@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

This article focuses on the influence of Kipchak tribes on STTA (Dialects of Syrian Turkmen Turkish) by taking into account the historical process of Syrian Turks. The phonetic change the ç->ş, which is discussed in the context of non-Oghuz elements, is generally considered a linguistic feature specific to the Kipchak tribes. However, it has been mentioned that the changes occurring at the end of the word should be approached with caution regarding Kipchak characteristics. While this change mostly occurs at the end of closed syllables in STTA, it has also been detected in the first syllable in examples like *şerkes*<*çerkez*. Additionally, elements belonging to Kipchak Turkish have been identified in terms of phonetic, morphologic, and vocabulary. Since the earliest traceable periods of Turkish (Old Uyghur Turkish, N/Y Dialect), features of phonetic, morphologic, and vocabulary, belonging to different Turkish tribes have manifested themselves within the language spoken and the literary texts produced. This situation can be observed among major Turkish tribes like Oghuz, Kipchak, and Karluk, as well as among the sub-tribes of any of these. Today, studies on the dialects of Turkish spoken in Turkey and the non-Oghuz elements (Karluk, Kipchak) identified in various regions indicate that, when considering historical processes and migrations, non-Oghuz features are present within Turkish dialects. However, there is no consensus among researchers regarding the linguistic elements of Kipchak tribes in Turkish dialects. Nevertheless, STTA, which is an extension of Turkish dialects, is suitable for carrying the phonetic and morphological characteristics of the Kipchak tribes, given that it was spoken in regions historically ruled by Kipchak Turks. Therefore, considering the historical process, it can be said that STTA is a step ahead of Turkish dialects in terms of Kipchak elements. Of course, the Kipchak elements seen in STTA are not like the initial y in Kipchak Turkish dialects today, which becomes j, but are traces of Kipchak Turkish that dissolved within Oghuz Turkish after the 15th century. Before discussing these elements, it will be appropriate to touch upon the relationship between STTA and Turkish dialects in Turkey for a better understanding of the subject. STTA is spoken today within the borders of Syria, especially along the Turkey-Syria border and in the interior regions around Hama, Homs, and Damascus. In the stratification process of STTA, the *Kınık*, *Avşar*, and *Salur* tribes have been influential, as in the Turkish dialects in Turkey. Additionally, as a result of the historical process in the region, non-Oghuz elements that can be considered Kipchak tribes, as well as influences from Iranian and Iraqi Turkish dialects, Turkish, and Arabic, have been effective. STTA, which consists of five groups: *Bayırbucak Turkmen Dialect*, *Halep Turkmen Dialect*, *Hama-Homs Turkmen Dialect*, *Golan (Colan) Turkmen Dialect*, and *Golan(Colan) Yörük Turkmen Dialect*, is considered an extension of Turkish dialects in Turkey and shows many parallels with these dialects. The Golan Turkmen dialect and the Hama-Homs Turkmen dialect merge with Turkish dialects in Turkey, but they differ from Turkish dialects in Turkey in terms of their similarities with Turkmen Turkish, Azerbaijani Turkish, Iranian, and Iraqi Turkish dialects. In summary, STTA is an extension of Turkish dialects in Turkey and largely overlaps with the Western group dialects. When considering migrations, settlement policies, etc., it is connected to Azerbaijani Turkish, Turkmen Turkish, Iranian, and Iraqi Turkish dialects. When looking at the history of the region, it is seen that contact was made with the Kipchak tribes as a non-Oghuz element, and the linguistic features of these tribes were Oghuzicized as of the 15th century. It can be said that traces of these Kipchak elements can still be identified today in a scattered form. The linguistic elements belonging to Kipchak tribes identified in STTA have been evaluated in three categories: *the change of ç->ş- at the beginning of the word, the change of -ç->-ş- between two vowels and the change of -ç->-ş- at the end of closed syllables*.

Change of ç->ş- at the beginning of the word

şerkes/*Şerkez*<*Çerkez* “Circassian”; *şışen*<*Çeçen*/*Çeçenistan* “Chechnya, Chechen”; *şadır*<*Çadır* “Tent”; *şay*<*Çay* “Tea”; *şek*<*Çekmek* “To cover”

The above examples are words also attested in today's Kipchak group Turkish dialects, and they are strong examples showing the presence of Kipchak elements in STTA.

Change of -ç->-ş- between two vowels

The change of -ç->-ş- between two vowels is one of the criteria indicating the presence of Kipchak elements in the region. The examples in STTA where ç between two vowels has changed to ş are limited.

geşir-<*geçirmek* “To spend life”; *aşık*<*açık* (*renk*) “Light (color)”; *üşüncü*<*üçüncü* “Third”

Change of -ç->-ş- at the end of closed syllables

The change of -ç->-ş- at the end of closed syllables in Turkish dialects in Turkey is controversial in terms of Kipchak elements. This change, which has also been frequently identified in STTA, is a subject of debate as to whether it is a Kipchak element or a result of the natural structure of the language. However, examples are still provided here.

genşler<*gençler* “Youths”; *bışkı*<*bıçkı* “Saw”; *aGaş*<*ağaç* “Tree”

In conclusion, the linguistic features of other Turkish tribes identified as non-Oghuz elements in Turkish dialects in Turkey and STTA today are evidence that these tribes lived together and influenced each other at some point in history. Kipchak elements, which do not follow the same pattern in all dialect regions of STTA, have been more frequently observed in the Golan and Hama-Homs dialect groups. Although the linguistic elements belonging to the identified Kipchak tribes do not show continuity, they are traces of Kipchak Turkish. Due to wars, political decisions, and other reasons, the Kipchak tribes living under the Mamluk state migrated to the present-day Syrian region and lived with the Oghuz for years. Because they were in the minority, the linguistic features of the Kipchak tribes gradually dissolved within Oghuz Turkish. The phonological elements identified today in the Syrian region are traces of the linguistic features of the Kipchak tribes that migrated during that period.

Giriş

Türkçenin takip edilebilen en eski dönemlerinden beri (*Eski Uygur Türkçesi*, N/Y ağzı) konuşulan ve edebî metinlerin oluşturduğu dil içerisinde farklı Türk boylarına ait fonetik, morfolojik ve söz varlığı özellikleri kendini göstermektedir. Bu durum; Oğuz, Kıpçak, Karluk gibi büyük Türk boyları arasında olabileceği gibi bunların herhangi birinin alt boyları arasında da görülmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinin yazı dili oluşturulurken İstanbul ve çevresinde konuşulan Türkçe esas alınmıştır. Oysa Anadolu'da temelde üç ağız grubu ve bunların da altında alt ağız grupları vardır (Karahan, 2014). Yani Anadolu'da konuşulan Türkçe Oğuz boyuna dayanmakla birlikte ağızların oluşmasında önemli rol oynayan *Kınık*, *Avşar*, *Salur* gibi Oğuz boyunun etnik kollarını oluşturan gruplardan beslenmektedir. Dolayısıyla bu durum, bölgeler arası ses ve şekil farklılıklarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca Anadolu'ya yapılan göçlerle birlikte Oğuz dışı unsurlar da ağızlar içerisinde kendini göstermektedir. Tarihî süreç, yapılan göçler ve siyasi olaylar TTA'yı oluşturan Oğuz ve Oğuz dışı Türk boylarının dil özelliklerinin tespitini güçleştirmiş durumdadır. Ancak yapılan nitelikli çalışmalar vesilesiyle bu etnik unsurlara bağlı tabakalaşmayı genel hatlarıyla çizmek mümkündür (Korkmaz, 1971, s. 1141-1149). Bu bağlamda ağız araştırmaları, gerek TTA'yı oluşturan Oğuz boylarının dil özelliklerinin tespiti gerek TTA içerisinde Oğuz dışı unsurların tespiti konusunda önemli bir yere sahiptir.

Bugün TTA üzerine yapılan çalışmalar ve çeşitli bölgelerde tespit edilen Oğuz dışı (Karluk, Kıpçak) unsurlar; tarihî süreç ve göçler de göz önünde bulundurulduğunda TTA içerisinde Oğuz dışı özelliklerin olduğunu göstermektedir. TTA'da Kıpçak boylarına ait dil unsurları meselesinde henüz araştırmacılar arasında görüş birliği sağlanmamıştır. Ancak TTA'nın bir uzantısı olan STTA, bir dönem Kıpçak Türklerinin hüküm sürdüğü topraklar üzerinde konuşulduğundan STTA'nın tarihî arka planı, Kıpçak boylarının fonetik ve morfolojik hususlarını bünyesinde taşıması bakımından uygundur. Dolayısıyla STTA'nın Kıpçakça unsurlar konusunda TTA'dan bir adım önde olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği üzere y ünsüzü literatürde yarı ünlü kabul edilmekte olup y-> c/ç/j/ø değişikliklerine uğrayarak Türk lehçeleri arasında belirli bir ölçüt oluşturmaktadır (Alibekiroğlu, 2013, s. 685-710). Bu doğrultuda ç sesinin de ilk seste ş, s olması, Kıpçak boylarına ait dil özellikleri kategorisinde değerlendirilmektedir (Karaca, 2023, s.258-293). Tabii STTA'da görülen Kıpçakça unsurlar, bugün Kıpçak Türkçesinin çağdaş lehçelerinde görülen kelime başı y'lerin j olması vb. gibi değil 15. yüzyıldan sonra Oğuzcanın içerisinde erimiş olan Kıpçakçanın izleri niteliğindedir. Söz konusu unsurlara geçmeden önce STTA ve STTA'nın TTA'yla ilişkisine değinmek konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

STTA; bugün Suriye sınırları içerisinde özellikle de Türkiye-Suriye sınırı boyunca ve iç kısımlarda Hama, Humus, Şam çevrelerinde konuşulmaktadır. STTA'nın tabakalaşma sürecinde TTA'da olduğu gibi *Kınık*, *Avşar* ve *Salur* boyları etkilidir. Bunların yanında bölgedeki tarihî sürecin sonucu olarak Oğuz dışı unsur kabul edebileceğimiz Kıpçak boylarının genellik ve süreklilik arz etmeyen dil özellikleri, İran ve Irak Türk ağızları, Türkiye Türkçesi ve Arapça etkili olmuştur (Arslan-Erol, 2020a, s. 133-146). *Bayırbucak Türkmen Ağızı*, *Halep Türkmen Ağızı*, *Hama-Humus Türkmen Ağızı*, *Colan Türkmen Ağızı* ve *Colan Yörük Türkmen Ağızı* olmak üzere beş gruptan oluşan STTA, TTA'nın bir uzantısı kabul edilip bu ağızlarla birçok konuda paralellik göstermektedir (Arslan-Erol, 2020b, s. 331-346). Colan Türkmen ağızı ve Hama-Humus Türkmen ağızı; TTA'yla birleşmekle birlikte Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, İran ve Irak Türk ağızlarıyla ortaklıklar taşıması yönüyle TTA'dan ayrılmaktadır.

Bayırbucak Türkmen Ağzı

Suriye'nin Lazkiye ve çevresinde konuşulan ağız grubudur. TTA içerisinde Batı grubu (Karahana, 2014) ağızları ile özellikle de VII. alt grup (Hatay, Kilis, Adana) ile büyük oranda örtüşmektedir (Öztürk, 2009, s. 47-248; Arslan-Erol, 2018, s. 21-140; Yıldırım, 2006, s. 110-319). Bayırbucak Türkmen ağızında damak n'sinin diğer ağız bölgelerine göre daha iyi korunması, şimdiki zaman ekinin -yo şeklinde kullanılması ve “öyle – böyle” kelimelerinin durumu göz önünde bulundurulduğunda bu ağız grubunu; Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızlarından uzaklaştırıp Batı grubu özellikle de VII. alt ağız grubuna yaklaştırmaktadır (Arslan-Erol, 2020b, s. 331-346).

Halep Türkmen Ağzı

Halep Türkmen ağızı; Türkiye-Suriye sınırı boyunca Halep, Rakka, Mümbiç, Kamışlı, Bab, Cerablus ve Azez gibi yerleşim yerlerinde konuşulmaktadır. Halep Türkmen ağızı, Batı grubu (Karahana, 2014) ağızlarıyla ilişkili olup bu grup içerisinde VII. alt grup ile, özellikle de Gaziantep ağızıyla büyük oranda örtüşmektedir. Alıntı kelimelerdeki uzun ünlülerin kısalması, damak n'sinin diş n'sine kısmen de y'ye dönüşmesi gibi hususlar dikkate alındığında da Doğu grubu ağızlarına yaklaşılmaktadır (Arslan-Erol, 2020b, s. 331-346).

Hama-Humus Türkmen Ağzı

Suriye'nin iç kısımlarında Hama ve Humus yerleşim yerlerinde ve bunların köylerinde konuşulmaktadır. Temelde Batı grubu (Karahana, 2014) ağızlarıyla örtüşen bu ağız grubunda çok heceli kelimelerin sonundaki “ı, i, ü” ünlülerinin “i” ünlüsü ile karşılanması ve soru cümlelerinin kısmen vurgu ile yapılması gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda Doğu grubu (Karahana, 2014) ağızlarına yaklaşılmaktadır (Arslan-Erol, 2020b, s. 331-346). Bu ağız grubu; Türkçe asli ünlü uzunluklarını kısmen koruması, damak n'sinin Eski Türkçedeki “ng/nk” şekliyle bazı örneklerde tespit edilmesi vb. unsurlar dikkate alındığında Türkmen Türkçesi, İran ve Irak Türk ağızlarıyla da ortaklıklar taşımaktadır. Ayrıca bu bölgede düzensiz hâlde tespit edilen söz başı ç>ş değişikliği, bölgenin Colan ağızıyla birlikte Kıpçakça unsurlar açısından diğer ağız gruplarından daha önde olduğunu göstermektedir.

Colan Türkmen Ağzı

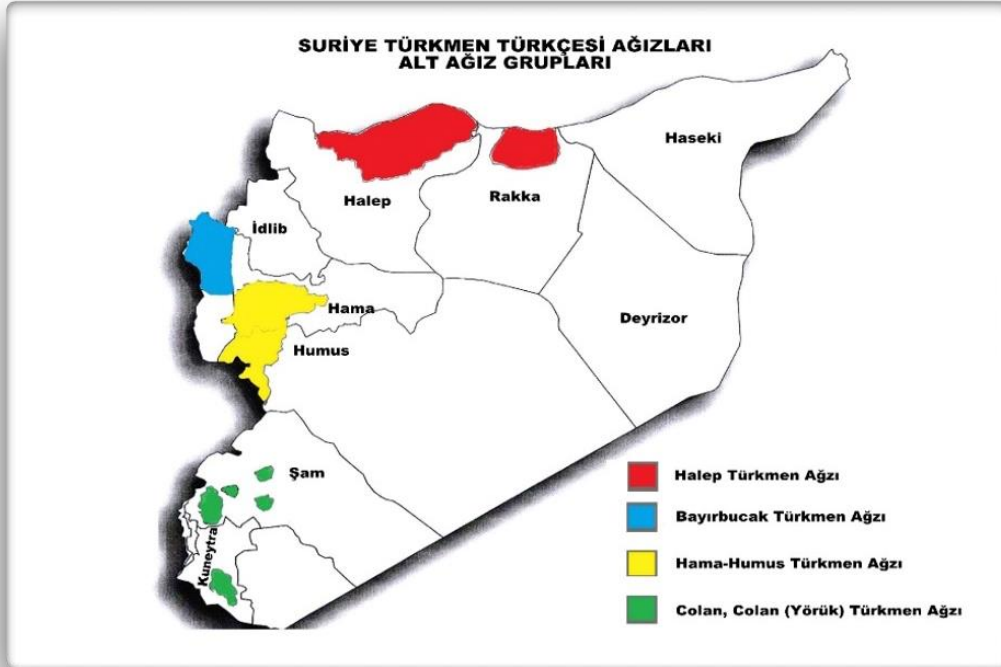
Şam ve Kuneytra çevresinde konuşulan bu grup, Batı grubu (Karahana, 2014) ağızlarıyla örtüşürken Hama-Humus'ta olduğu gibi soru cümlelerinin kısmen vurgu ile yapılması bu grubu Doğu grubu (Karahana, 2014) ağızlarına da yaklaştırmaktadır (Arslan-Erol, 2020b, s. 331-346). Bu ağız, Damak n'sinin “ng/ nk”li şekillerine rastlanması ve bunun Irak (Gökdağ, 2012, s. 113-123) Türk ağızlarında da görülmesi, uzun ünlüler konusunda Hama-Humus'ta olduğu gibi korumaya meyilli olması vb. unsurlar dikkate alındığında TTA'dan ayrılıp Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, İran ve Irak Türk ağızlarına yaklaşılmaktadır. *Şerkes*<*çerkez*, *şişen*<*çeçen* gibi örnekler de dikkate alındığında Kıpçakça unsurlar açısından diğer bölgelere göre daha ileridir.

Colan Yörük Türkmen Ağzı

Bu grup STTA'nın diğer ağız gruplarından farklı bir durumdadır. Şam ve Kuneytra'nın birkaç köyünde Anadolu'dan göç eden Yörük Türkmenler tarafından konuşulmaktadır. Batı grubu (Karahana, 2014) ağızlarının I. alt grubuyla özellikle de Aydın, İzmir ağızlarıyla büyük ölçüde örtüşen bu ağız grubu, Araplarla diğer gruplara nazaran çok kaynaşmamıştır. Bu grupta ayın sesi (') bile kendini fazla hissettirmemektedir.

Özet olarak STTA, TTA'nın bir uzantısıdır ve Batı grubu ağızlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Göçler, iskân politikaları vs. düşünüldüğünde Azerbaycan Türkçesi, Türkmen

Türkçesi, İran ve Irak Türk ağızlarıyla bağlantılıdır (Korkmaz, 2013). Bölgenin tarihine bakıldığında Oğuz dışı unsur olarak Kıpçak boylarıyla temasta bulunduğu ve bu boyların dil özelliklerinin 15. yy. itibarıyla Oğuzlaştığı görülmektedir (Eckmann, 1965, s. 35-41). Söz konusu Kıpçakça unsurların bugün düzensiz hâlde izlerinin tespit edilebildiğini söylemek mümkündür.



Harita 1: “Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti” projesi. Detaylı Bilgi için bk. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı / Proje No: 117K048

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçak, Karluk veya Oğuz Dışı Unsur Olarak Değerlendirilen Ölçütler

Birçok araştırmacı, TTA’da Oğuz dışı unsurlar üzerine çalışmalar yapmıştır. Bunlardan Ali Akar (2011, s. 23-38) ilgili çalışmada; TTA’da tespit edilen Eski Türkçe söz başı *t*-lerin ve söz başı *k*-lerin korunması, *-g->-v-* değişikliği, söz başında görülen *s->-h-* değişikliği, *damak n*’sinin *y*’ye dönüşmesi, *zamir n*’sinin kullanılmaması, ilk hecede daralmalar gibi fonetik ve morfolojik durumları Oğuz dışı dil unsurları çerçevesinde değerlendirmiştir. Ancak araştırmacı, bunların Oğuzca içerisinde taşınan arkaik unsurlar mı yoksa Oğuz boyları içerisindeki Kıpçak ve Karluk boylarına ait dil özellikleri mi olduğunun hâlen tartışma konusu olduğunu belirtmiştir.

Leyla Karahan (2003, s. 41-61), Haymana ağzıyla ilgili çalışmada *ş>s* değişikliği üzerine durmuştur. Bilindiği üzere bugünkü Kıpçak grubu Türk lehçelerinin genelinde, *-ş->-s-* (bisir-<pişir-) değişikliği söz konusudur ve bu, Kıpçak boylarına özgü dil özelliği olarak değerlendirilmektedir. Karahan, Haymana ağzındaki bu değişikliğin bölgeye yerleşmiş Kıpçak boylarının etkisiyle oluştuğunu veya uzun yıllar Kıpçak boylarıyla müşterek yaşayan Oğuzların Kıpçak Türkçesinden aldıkları bazı ses özelliklerini, Anadolu’ya taşınmalarıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.

Ağız araştırmalarında Kıpçak Türkçesine özgü unsur olarak değerlendirilen fonetik değişikliklerden birisi de Bilal Yücel (2008, s. 865-883)’in damak *n*’siyle ilgili ele aldığı *n̄>y*,

$\tilde{n}>v$ ve $\tilde{n}>g$ değişikliğidir. Yücel, literatürde Kıpçak Türkçesine özgü unsur olarak değerlendirilen $\tilde{n}>y$, $\tilde{n}>v$ değişikliklerine ek olarak $\tilde{n}>g$ değişikliğinin de Kıpçak boylarına özgü dil özelliği olarak TTA'da yaşadığına dikkat çekmiştir. Araştırmacı, değişikliğin özellikle de Kıpçak boylarının göç ettiği yerlerde yaygın görüldüğünü belirtmiştir.

Konuyu $s->h$ - değişikliği özelinde ele alan Mustafa Tanç (2008, s. 671-678), Kıpçak boylarının dil özellikleri içerisinde değerlendirilen bu fonetik değişikliğin TTA'nın muhtelif ağız bölgelerinde $sus->hüs-/$ Gaziantep, $sümükür->hümükür-/$ Kahramanmaraş vb. şekillerde yaşadığını kaydetmiştir.

Gaziantep ağzının Kıpçakça unsurlar açısından incelendiği bir çalışmada (Akıllar, 2023), kelime başında ve kelime ortasında $b>m$ değişikliği; kelime başında, ortasında ve sonunda $\ç>\ş$ değişikliği; Eski Türkçe kelime başı k , t seslerinin korunması; g sesinin kelime ortasında v ve y seslerine dönüşmesi; kelime ortası ve sonunda $k>h$ değişikliği; kelime ortasında ve sonunda $\tilde{n}>y$ değişikliği; kelime başında $s>h$ değişikliği; kelime başı, ortası ve sonunda $s>z$ değişikliği gibi birçok fonetik husus Kıpçak boylarının dil özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlardan $\ç>\ş$, $\tilde{n}>y$, $s>h$ gibi fonetik hususlar tarihî arka planın uygun olduğu yerlerde, Türkiye Türkçesi ağız çalışmalarında Kıpçak boylarına özgü dil özellikleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak Eski Türkçenin fonolojik özellikleri arasında olan kelime başı t 'lerin ve kelime başı k 'lerin korunması hususunun Kıpçak boylarına dayandırılması, Akar (2011, s. 23-38)'ın da belirttiği üzere Türkoloji araştırmalarında henüz netlik kazanmamış konulardır.

Konuyu $\ç>\ş$ değişikliği bahsinde ele alan Gürer Gülsevin (2008, s. 378-387), TTA'da kelimenin hemen her yerinde görülen söz konusu fonetik hususun Kıpçak boylarına ait dil unsuru olarak değerlendirilmesi noktasında dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Zira kapalı hece sonlarında görülen $-\ç>-\ş$ değişikliğinin sızıcılıktan kaynaklı olup *İran, Irak, Azerbaycan, Türkmenistan* ve *Bulgaristan* Oğuzlarında da görüldüğünü ve hatta dilin doğal döngüsünden ötürü Yakut Türkçesinde bile görülebileceğini kaydetmiştir. Bu sebeple araştırmacı, söz konusu fonetik hususun Kıpçak boylarına ait olduğunu öne sürmeden önce bu değişikliğin görüldüğü bölgenin tarihî arka planının ve söz varlığının Kıpçak boylarıyla ilişkili olması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda araştırmacı, kelime başında ve iki ünlü arasında görülen $\ç>\ş$ değişikliğinin Kıpçak boylarına ait dil özelliklerine daha yakın olduğunu vurgulamıştır.

Çalışmalarda genel olarak $g>v$, $\ç>\ş$, $\emptyset->h-$, $O>U$, $\tilde{n}>y$, $s>h$ gibi fonetik değişimler Kıpçak boylarına ait dil özellikleri olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu konu değerlendirilirken ses değişimlerinin bölgenin yerleşim dönemlerindeki boy farklılıklarına mı yoksa sadece fonetik eğilimlere mi dayandığı konusunda dikkatli olmak gerektiği ve ayrıca bölgenin Kıpçak boyları açısından tarihî sürecinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, Kıpçak boylarına ait izlerin varlığını öne sürdüğümüz STTA'da tarihî arka plan şöyledir:

STTA'da Kıpçakça Unsurlar Açısından Tarihî Süreç

Türkler, Araplarla yakınlaşmalarından sonra Suriye topraklarında etkili olmaya başlamışlardır. İslamiyet'ten sonra Arap ordularında Türklere görev verilmiş ve Türkler, Suriye coğrafyasında boy göstermeye başlamıştır. 1040 Dandanakan Savaşı'nın ardından 11. yy.ın ikinci yarısından sonra birçok Türkmen boyu Suriye'ye yerleşmiştir (Umar, 2002, s. 598). Abbasiler döneminden sonra Selçuklu ve Eyyubiler döneminde de bölgede varlığını sürdüren Türkmenler, Memluklular Döneminde siyasi etkinlik göstermiştir. Eyyubilerin ordusunun ana kolunu oluşturan Kıpçak Türkleri, Eyyubilerden sonra idareyi ele almış ve bölgede Memluklu devletini kurmuşlardır. Bu dönemde Suriye'de yaşanan Memluklu-Moğol mücadeleleri

sonucunda birçok Türkmen boyu Anadolu'dan ayrılarak Memluklulara bağlı Suriye topraklarına göçmüştür. Sultan Baybars döneminde kırk bin çadırılık bir Türkmen grubu Halep bölgesine gelerek yerleşmişlerdir. 13. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin kuzeyi tam anlamıyla Türk yurdu hâline gelmiştir (Kirişcioğlu, 2013, s. 7-9).

14. yüzyılda Memluklu devletinin sınırları Mısır, Suriye, Arabistan'ın bir kısmı ve Anadolu'nun güney topraklarına kadar yayılmıştır. 1516 yılında Mercidabık Savaşı'yla I. Selim'in Memluk Sultanını yenmesi üzerine Suriye bölgesi Osmanlı'nın topraklarına katılmıştır (Dağ, 2010, s. 35).

Özetle 1063 yılında Türkmenlerin Suriye'yi fethinden sonra Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı-Türk kuvvetlerinin Halep'in kuzeyine çekilişlerine kadar Suriye, 900 yıla yakın Türk hâkimiyetinde kalmıştır (Kafalı, 1973, s. 32-33). Bu hakimiyet süreci, STTA'da tespit edilen Kıpçak boylarına ait dil özelliklerinin, bölgenin tarihî arka planına uygun olduğunu göstermektedir.

STTA'da Kıpçak Boylarının Dil Özellikleri Bağlamında ç>ş Değişikliği

Türkçede diş-damak ünsüzleri *c/ç/j/ş*'dir. Bunlar arasındaki değişimler Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde görülmektedir. Patlayıcı diş-damak ünsüzü olan *ç* sesinin sızıcılaşarak *ş*'ye döndüğü örnekler TTA'nın hemen her bölgesinde mevcuttur. Bilindiği üzere Türkiye Türkçesindeki *ç*'ler Kıpçak grubu Türk lehçelerinin bir kısmında *ş* olmaktadır. Bu durum TTA'da Kıpçak boylarına ait dil unsurlarının varlığına dair tartışmaları gündeme getirmiştir. Bazı araştırmalarda kapalı hece sonundaki *ç*'lerin (*k/gaç->k/gaş-*) *ş* olması, Kıpçakça unsur olarak belirtilirken kimi çalışmalarda bu durumun dilin doğal döngüsünden kaynaklandığı, kolay söyleme çabasından dolayı *ç*'lerin sızıcılaştığı ve bunun hemen her Türk lehçesinde olabileceği vurgulanmıştır. Gülsevin (2008, s. 378-387), bir bölgede söz başı *ç*'ler *ş* oluyorsa ve iki ünlü arasında kalan *ç*'ler *ş* oluyorsa bu bölgeye Kıpçakça unsur açısından yaklaşılabileceğini dile getirmiştir. Ancak yine de bölgenin sözvarlığı ve tarihî arka planı ile bunun desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Tarihî arka planın uygun olduğu STTA'da, süreklilik arz etmeyen düzensiz hâlde ve kelime başında tespit edilen *ç->ş*- değişikliği söz konusudur. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde halk şiirini ifade etmek üzere kullanılan *cır*, *jır*, *ır* kelimesi, bir leksik ölçüt olarak Colan ve Hama-Humus ağzında *yır* şekliyle yaygın kullanıma sahiptir. *Yır*'ın yaygın kullanımı, kelime başında görülen *ç->ş*- değişikliği ve tarihin uygunluğu; STTA'da Kıpçak boylarına ait dil özelliklerinin varlığını destekler niteliktedir. Şiir tarzındaki edebî türlerde eskicil öğelerin daha iyi korunduğu göz önünde bulundurulduğunda Hama-Humus bölgesinde bir halk şiirinde geçen “-ayık” (bir yerde tespit edilmiştir) birinci çokluk şahıs emir eki ve bu ekin bugün Kazak Türkçesinde de emir birinci çokluk şahıs eki olarak kullanılması, Kıpçak boylarının dil özellikleri hususunda dikkat çekicidir.

HH-27/45 hâdi gidek içimiS

HH-27/46 hârâ olsun yûkûmüz

HH-27/47 sırnata yat^ayı^k (sarılıp yatalım)

HH-27/48 beki gēlir yûkumuz

STTA'da *ç>ş* değişikliğine dair örnekler şunlardır;²

² Verilen örnekler “Suriye Türkmen Türkçesi Ağzılarının Tespiti” adlı TÜBİTAK projesinden alınmıştır. Detaylı Bilgi için bk. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı / Proje No: 117K048. Örnek cümlelerde kullanılan kısaltmalar eserdeki gibi olup BB: Bayırbucak Türkmen Ağzı, C: Colan Türkmen Ağzı, CY: Colan Yörük

Kıpçakça unsur olarak tespit edilen örneklerden *Kelime başında ç->ş- değişikliği* ve *İki ünlü arasında -ç->-ş- değişikliği*, Gülsevin'in (2008, s. 378-387) tespitleri doğrultusunda Suriye Türkmenlerinde Kıpçakça unsur olduğunu gösterir örnekler grubunda değerlendirilmiştir. *Kapalı hece sonunda -ç->-ş- değişikliği* ise yine Gülsevin'in (2008, s. 378-387) kayıtları doğrultusunda, dilin doğal döngüsünden kaynaklanabileceği ve bu ses olayının hemen her Türk Lehçesinde görülebileceği söz konusu olduğundan kapalı hece sonunda görülen -ç->-ş- değişikliğine Kıpçakça unsur bağlamında temkinli yaklaşılmıştır. Sonraki dönemlerde alıntılanmış *şimēnto* < *Çimento*, *şekelatı/şekilata* < *Çikolata* veya *şay*<*Çay* gibi kelimelerde görülen ç->ş- değişikliğinin Kıpçak boylarının tesiriyle mi olduğu yoksa bölgede resmî dil olan Arapçanın etkisiyle mi olduğu tartışma konusudur. Zira çay, Arapçada شاي (Eren, 1999) şeklindedir. Aynı şekilde çikolata, شوكولاتة şeklindedir. Öte yandan çay, Kazak Türkçesinde de *şay* (Koç, vd., 2003) şeklindedir. Bu değişikliğin yakın dönemde alıntılanmış kelimeler üzerindeki durumu, Arapçanın veya Kıpçak boylarının tesiri noktasında muallakta olan bir konudur. Nitekim değişikliğin çek->şek- gibi fiillerde de görülmesi, bölgenin Kıpçak boyları hususunda göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

Kelime başında ç->ş- değişikliği

şek-<Çekmek

C-20/168 K87 -bêz edelleldi, bêz *şekeller* ya'ni şeyden KumaşTan. siz Kumaş demiyenniz? bunnan edelleldi C-20/169 bâyaS kennere çocuKlala ya'ni.

-şerkes (Şerkez)<Çerkez

-bizim kóyde, C-18/240 bir tene çerkez bir de tırkmenî bizim kóyden şeriklildi bunnar. çerkesin âdısı h...h C-18/241 tırkmenin de âdısı h...h...z. bunnar bir rázzaniyeden bir de *şerkes*. C-18/242 *şerkes* biz cölennen çıkmadan selefkî yıl çerkes satTı, bu tırkмене bizim kóyden C-18/243 olana satTı da getTi. getti Kunetraya bilmem.

Sabanı öküzle mi atla mı yaparlardı?

C-19/634 K32 -yoK óküzle, atlan yoK. atTan wardı *Şerkezlerin* yanısında.

şışen<Çeçen/“Çeçenistan”

C-19/79 hēndi bizim tırkmen síyında war, ázerbáycan, cumhuriyyi tırkmenî şarKıyyi, *şışende* C-19/80 war.

-Şışen neresi?

C-19/82 K28 -*şışen*, çerkezin *şışensinde* war, rusyada. falastinde war, war bēş altı kóy.

şadır<Çadır

-ey hazırık kēsi C-21/695 şey getirir meselen şu *şadır* ewi siz diyeniz burda onnan yapar. *şadır* evi gene yaKın C-21/696 kenne hâyme, hâyme tırkçe degil.

Yukarıda verilen örnekler, bugün Kıpçak grubu Türk lehçelerinde (Koç, vd., 2003) de tanıklanan kelimelerdir ve bunlar, STTA'da Kıpçak boylarına ait dil unsurlarının olduğunu gösterir örneklerdir. Aşağıda vereceğimiz örnekler, ilk seste sızıcılışma örnekleridir. Bunların Kıpçakça unsur olduğu tartışma konusudur.

şanbar (şenber, şanber) < Çember; başa sarılan bir kumaş. (HH-17/80, HH-17/81, HH-23/48, HH-25/102, HH-28/333, HH-25/102, HH-20/258, HH-20/261)

şatıl < Çitil; fide, fidan. (BB-21/193)

şêşme < Çeşme, pınar (HH-1/94),
 şarşaf < Çarşaf (HH-28/412, HH-2/178, HH-10/293)
 şamaşır < Çamaşır (HH-5/44)

İki ünlü arasında -ç->-ş- değişikliği

Gülsevin (2008, s. 378-387)'e göre iki ünlü arasında kalan ç'lerin ş olması, bölgede Kıpçakça unsurların olabileceğini gösteren ölçütlerden birisidir. Bu doğrultuda STTA'da iki ünlü arasında kalan ç'lerin ş olduğu örnekler şunlardır;

geşir- < geçir-; Geçirmek, yaşamak. (C-2/116)
 aşık < açık; (renk) açık. (BB-5/522, BB-1/479, BB-30/325)
 üçüncü < üçüncü (BB-4/346)

Kapalı hece sonunda -ç->-ş- değişikliği

TTA'da kapalı hece sonunda gerçekleşen ç>ş değişikliği, Kıpçakça unsurlar bakımından tartışmalıdır. STTA'da da çokça tespit edilen bu değişiklik Kıpçak boylarına ait dil unsuru mu yoksa dilin doğal yapısından mı kaynaklı olduğu, tartışmaya açık bir konudur. Ancak yine de örnekler burada verilmiştir.

genşler < genç (C-21/47), bışkıyı < bıçkı (C-18/416), aġaşlıġ < ağaç (C-21/569), geşTim < geç- (H-7/199), saşları < saç (H-2/51), pirinşTen < pirinç (HH-2/620), göşTük < göç- (HH- 18/44), KaşTim < kaç- (HH-23/23), kaş < kaç (BB-25/128), aşım < aç- (CY-5/88).

Sonuç

Bugün Anadolu ve STTA'da Oğuz dışı unsur olarak tespit edilen Kıpçak boylarına ait dilsel özellikler, tarihin bir döneminde bu boyların birlikte yaşadıklarının ve birbirlerini etkilediklerinin sonucudur. STTA'da tüm ağız bölgelerinde aynı şekilde seyretmeyen Kıpçakça unsurlar, Colan ve Hama-Humus ağız gruplarında daha çok görülmüştür. STTA'da ç>ş kapsamında tespit edilen fonetik değişiklikler *kelime başında, iki ünlü arasında ve kapalı hece sonunda* olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Bunlardan kelime başında tespit edilen *şek-* < çekmek, *şişen* < Çeçen "Çeçenistan", *şadır* < çadır, gibi örnekler çağdaş Kıpçak lehçelerinde de ç>ş- değişikliğine tabi olduğundan STTA'da Kıpçak boylarının izlerini gösteren örnekler grubunda değerlendirilmiştir. İki ünlü arasında gerçekleşen -ç->-ş- değişikliğine dair tespit edilen örnekler *geşir-* < geçirmek, *aşık* < açık (renk), *üçüncü* < üçüncü yine Kıpçak boylarının izleri niteliğindedir. Kapalı hece sonunda görülen -ç>-ş- değişikliği, STTA'da *geş-* < geçmek, *göş-* < göçmek gibi bolca tespit edilmiştir. Ancak bu değişikliğin literatürde Kıpçak boylarına ait dil unsuru olup olmadığı tartışma konusu olduğundan örnekler verilmekle yetinilmiştir. Yakın dönemde alıntılanan ve söz konusu değişikliğe tabi olan *şimēnto* < Çimento, *şekelatı* / *şekilata* < Çikolata veya *şay* < Çay gibi kelimelerin Kıpçak boylarında görülen ilk seste ç>ş- değişikliğinden mi yoksa bölgede etkin dil olan Arapçanın tesiriyle mi olduğu tartışma konusu olduğundan bu örneklerle değinilmekle yetinilmiştir. Bölgede tespit edilen ve Kıpçakça unsur olarak değerlendirdiğimiz dil verileri, süreklilik göstermemektedir. STTA'da tespit edilen bu fonetik hususlar, 15. yy.den sonra Oğuz boyları içerisinde erimiş olan ve bugün sadece izlerine rastlayabildiğimiz Kıpçak boylarına ait dil özellikleridir. Memluklu devleti bünyesinde yaşayan Kıpçak boyları savaşlar, siyasi kararlar gibi nedenlerden ötürü bugünkü Suriye bölgesine göç etmişlerdir ve yıllarca Oğuzlarla birlikte yaşamışlardır. Azınlık statüsünde oldukları için bunlara ait dil özellikleri zamanla Oğuz Türkçesi içerisinde erimiştir. Bugün Suriye bölgesinde

tespit edilen Kıpçakça unsurlar, o dönemde göç eden Kıpçak boylarının dil özelliklerinin izleri niteliğindedir.

Kaynaklar

- Akar, A. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarında Oğuzca dışı dil unsurları. 38. ICANAS, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri I. Cilt* (s. 23-37), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Akıllar, S. (2023). *Gaziantep ağızında Kıpçak Türkçesi unsurları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Alibekiroğlu, S. (2013). Türkçede ön seste y. *Turkish Studies*, 8 (1), 685-710.
- Arslan-Erol, H. (2018). *Kilis ili ağızları*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi KİTAM Yayınları.
- Arslan-Erol, H. (2020a). *Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti projesi üzerine*. Tansü, Y. E. (Ed.) *İbn Haldun anısına Türkiye ve Türk dünyası araştırmaları-VI*, (s. 133-146). Ankara: İksad Yayınları.
- Arslan-Erol, H. (2020b). *Suriye Türkmen Türkçesi ağız bölgeleri*, Öbek, A. İ. ve diğerleri (Ed.) *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı* (s. 331-346). Ankara: Kesit Yayınları.
- Dağ, A. E. (2010). *Halep Türkmenleri*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=veR1mHu9yoWjwcVUjCEoPMAWZTa67ARIYZeUdxIqQLMran8OK7s5GI2OdarNwXHy>
- Eckmann, J. (1965). Memluk Kıpçakçasının Oğuzlaşmasına dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 12, 35-41.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gökdağ, B. A. (2012). Irak Türkmen Türkçesinin şekil bilgisine dair notlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (1), 113-123.
- Gülsevin, G. (2008). Türkiye Türkçesi ağızlarında Kıpçakça denilen unsurlar üzerine 2: (ç>ş değişmesi). *Turkish Studies*, 3 (3), 378-387.
- Kafalı, M. (1973). Suriye Türkleri-I. *Töre Dergisi*, 2 (21), 32-35.
- Karaca, V. İ. (2023). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünsüzler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2003). Türkiye Türkçesi ağızlarında ş>s değişmesi ve Çalış beldesi (-Haymana) ağızı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13), 41-61.
- Karahan, L. (2014) *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kirişcioğlu, F. (2013). Suriye’de iç savaş sürerken *Suriye Türkleri, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Rapor: 1, Ankara.
- Koç, K., vd. (2003). *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1971). Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, J. (2009). *Hatay ili ağızları*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Tanç, M. (2008). Türkiye Türkçesi ağızlarında çağdaş Kıpçak lehçeleriyle ortaklık gösteren s>h değişimi üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati ikinci cilt c-e*. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

-
- Umar, Ö. O. (2002). Suriye Türkleri. *Türkler*. (C. XX), 594-602, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye illeri ağızları I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (2008) Türkiye'deki göçmen ağızlarında görülen Kıpçak lehçelerine özgü ñ>g değişmesinin sınırları üzerin. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
-